

Pečetní otisk jako artefakt a jako pramen. Trendy studia staroegyptských pečetních otisků z doby Staré říše¹

Sealings as artefacts and as archaeological evidence. Trends in the studies of the Old Kingdom clay sealings

David Jeřábek

ABSTRAKT

Text má za cíl uvést čtenáře do problematiky studia pečetních otisků a pečetní praxe. Zaměřuje se na příklady z období staroegyptské Staré říše, ale využívá i výsledky a diskuse specialistů zkoumajících materiál z širší oblasti Středomoří, aby ukázal dynamický vývoj ve studiu pečetních otisků v několika posledních desetiletích a naznačil i některá živá místa současného výzkumu. Jako rámeček výkladu byl vybrán posun bádání od převážně epigrafičského zájmu o psané informace na pečetních otiscích k hlubšímu zaměření na materiální a funkční stránky pečetních uzávěrů a na možnosti vyplývající z kombinace všech jejich vlastností při výkladu nálezových kontextů (například při rekonstrukci detailů o administrativních procesech v sídlech či institucích s nálezy velkých souborů pečetních otisků). Na několika příkladech je též upozorněno na to, k jakým zkrslením může dojít při prezentaci stručných kvantitativních výsledků výzkumu a s jakými podmíněnými je zde třeba počítat.

KLÍČOVÁ SLOVA

pečetní otisky – pečetní uzávěry – pečeti – administrativa – pečetní praxe – Stará říše

ABSTRACT

Clay sealings (or *cretulae*) are herein presented in the context of their history, function and archaeological research. The author shows the development achieved in recent decades in the study of clay sealings as they are studied not only as a vehicle of epigraphical evidence, but as an artefact involved in specific practices and capable of providing details on the ancient economy and administration. Some intricacies implied in the construction of specialists' reports will be elucidated. The focus of the article (and of the presentation of the methodology's development) is specifically the study of the sealing material from the Egyptian Old Kingdom.

KEYWORDS

sealings – *cretulae* – seals – administration – sealing practice – Old Kingdom

¹ Výzkum byl podpořen Grantovou agenturou Univerzity Karlovy (projekt č. 468216 *Pečetní otisky z Raneferefova pyramidového komplexu jako pramen studia chrámové administrativy*).

Obr. 1 Fragment pečeti otisku se vzorem oficiální pečeti z Raneferefova zádušního chrámu v Abúsíru, 5. dynastie (Národní muzeum – Náprstkovo muzeum P7200h; foto J. Vaněk) / Fig. 1 Sealing fragment with the impression of the official seal, from the mortuary temple of Raneferef at Abusir, Fifth Dynasty (National museum – Náprstek museum P7200h; photo J. Vaněk)

Nenápadné kusy vyschlé hlíny opatřené jemnými otisky pečeti válečků jsou jedním z nálezů poskytujících důležité informace o starém Egyptě. Následující text se pokusí představit problematiku studia pečeti praxe a pečeti otisků. Chce ukázat, kam se v posledních desetiletích posouvají možnosti využití pečeti otisků k interpretaci starověké administrativy spolu s tím, jak badatelé stále soustředěněji zkoumají samotné pečeti vzory, tedy pečeti otisky coby jeden z druhů epigrafických pramenů, a zároveň studují pečeti uzávěry jako svébytný druh artefaktů,² tzn. předmětů, jejichž příprava a užívání souvisí s jejich zamýšleným použitím a které tak ve své materialitě obsahují důležité indicie.

Výklad se soustředí na doklady pečeti praxe z období egyptské Staré říše, na tomto materiálu však

současně představuje obecnější trendy v metodologii a čerpá i z poznatků a diskusí kolegů, kteří se věnují pečeti praxi v širší oblasti starověkého Středomoří.³ Egyptologové postupně vstřebávají tyto inspirace a propojují je s vlastní tradicí bádání.⁴ V rámci novějších výzkumů postupně dochází k problematizování starších syntetických poznatků, zejména zavedených typologií pečeti vzorů i pečeti uzávěrů. Část důležitých příspěvků byla dosud publikována jen v příležitostných zmínkách (popř. je vázána na materiál publikovaný v předběžných či dílčích zprávách), a nedospěla tak v plné síle do povědomí odborné veřejnosti. Autor chce v mezích možností tuto mezeru zmenšit tím, že se pokusí některé z těchto střípků zdůraznit či spojit do ucelnějšího obrazu. V pozadí chce nastínit i úskalí, na

² Slovem pečeti v technickém smyslu označujeme pečeti dle, tedy pečeti váleček či razítka, které se otiskuje do hlíny. Pečeti otisk je přísně vzato otisk pečeti dle v hlíně, ale pod vlivem angličtiny je tak i v odborné literatuře často volněji označován též samotný kus jemné hlíny opatřený otiskem (*sealing*). Protože tento kousek hlíny může případně zůstat neoznačený pečeti dle, případně může být označen jinak (více otisky, rytými znaky apod.), navrhli někteří autoři nazývat jej *cretula* (Frangipane 2007: 16), v tomto článku bude nazýván „pečeti uzávěr“ (podle vzoru němčiny, která umožní rozlišit slova *Siegelabrollung* a *Siegelverschluss*). Pokud je kladen důraz na samotný motiv, ať již je přítomný na pečeti dle, nebo na jeho otiscích, budeme používat termín „pečeti vzor“.

³ Lze říci, že posun ve zkoumání pečeti uzávěrů čerpal významně podněty z mnoha revizních studií materiálu z Kréty, Íránu a Předního východu, objevujících se v několika posledních desetiletích 20. století (viz např. Alizadeh 1994), a z dlouhodobých průkopnických projektů, jaké dnes v první řadě reprezentuje probíhající výzkum lokality Arslantepe ve východní Anatólii (viz Frangipane 2007).

⁴ Klíčovým „referenčním bodem“ pro bádání v období staroegyptské Staré říše a Raně dynastické doby jsou práce Petera Kaplonyho (1963, 1964, 1977 a 1981), který se ve své době pokusil syntetizovat poznatky o pečeti otiscích z těchto období jak na teoretické rovině, tak v co nejuplnějším katalogu překreseb tehdy známých pečeti vzorů a jejich fragmentů.

něž specialisté zpracovávající pečetní otisky narážejí a kterých by si měli být vědomi i ti, kdo chtějí jejich výstupy využívat.

PEČETĚNÍ JAKO ZAPOVĚZENÍ PŘÍSTUPU

Lidé, kteří v dávné době pečetění využívali, tímto způsobem chránili před druhými obsah nejrůznějších úložišť (pytlů, nádob, skříněk, dokumentů a velmi často celých místností, zajištěných za zapečetěnými dveřmi). Kousek pečetní hlíny, přiložený na běžně využívané uzavírací mechanismy, samozřejmě nemohl někomu fyzicky zabránit, aby úložiště otevřel. Šlo především o to, aby bylo vidět, že přístup do úložiště je kontrolován, a aby případné neoprávněné otevření nezůstalo nepovšimnuto. Na ony kousky speciálně připravené a připevněné jemné hlíny se otiskovala pečeti. Podle otištěných vzorů bylo možné poznat, kdo naposledy úložiště uzavíral, tedy kdo otištěním své pečeti dal ostatním najevo, buď že mu věci uzavřené v úložišti patří, nebo že on je tím, kdo má právo s nimi nakládat a ostatním k nim omezit přístup. Pečetní praxe nespočívala jen ve fyzickém uzavření úložiště, přiložení a označení pečetního uzávěru. K funkčnímu rámci pečeti patřilo i další doprovodné jednání. Sám akt pečetění měl v některých případech charakter performance, formálního úkonu vykonávaného před svědky, a tak by v jistém ohledu snesl srovnání s vyslovováním performativních formulí. Z oblasti Mezopotámie existuje doklad, že ztráta (či zcizení) pečeti byla událostí, kterou bylo třeba veřejně vytroubit hlasatelem (Steinkeller 1977: 48–49). Přinejmenším některé pečetní uzávěry se oficiálně kontrolovaly a o průběhu kontroly se pořizoval úřední zápis. Zlomky papyrového archivu ze zádušního chrámu při pyramidě egyptského panovníka Raneferefa se zdají dokumentovat výsledky takových inspekcí: Neověřovala se jen neporušenost pečeti, ale i to, zda otisky na různých uzávěrech (dveřích) patří správným úředníkům.⁵ Pro většinu období Staré říše se obecně předpokládá, že pokud byl pečetní uzávěr opatřen vícenásobnými otisky, šlo jen o zaplnění volné plochy tímž pečeti; i v této době je však doloženo či diskutováno několik málo výjimek z onoho pravidla.⁶ V posledních desetiletích se příležitostně zvažovalo, zda mohla být součástí doprovodné administrativní rutiny i praxe přechodného archivování sejmutých pečetních uzávěrů – ty by tak sloužily jako doplňkový kontrolní mechanismus.⁷

Zatím nejlepší indicií, že se něco podobného vůbec někde ve starověku dělo, jsou nálezy z tureckého Arslantepe, kde byl ve stratifikovaném odpadu nalezen soubor 5 000 použitých a vyhozených pečetních otisků, o nichž se dá tvrdit, že byly nejprve pečlivě vytříděny a poté postupně vyhazovány (Frangipane 2016).

PEČETIDLA A DRUHY PEČETNÍCH VZORŮ

Pečetidla se používala k otiskování pečetních uzávěrů v západní Sýrii již v tamním raně keramickém neolitu: Zatím nejstarší kusy máme z Tell Ajn el-Kerch z doby kolem roku 6300 př. n. l., v Tell Sabi Abjad, na lokalitě o málo mladší, již byly vykopány stovky hliněných pečetních uzávěrů s otisky (Duistermaat 2012: 8). K označení pečetních uzávěrů byla zprvu používána pečeti v podobě razítek. Ve 4. tisíciletí př. n. l. se začaly rychle rozšiřovat pečetní válečky, snad proto, že umožňovaly pokrýt souvislým otiskem větší část povrchu a také dávaly více místa pro složitější vzory, kterými se mohlo odlišit zvětšující se množství uživatelů pečeti. Přestože se kontrola skladů a předmětů pomocí pečeti stala oblíbeným nástrojem profesionálních byrokratů, kteří pracovali pro velké instituce vznikající protostátních útvarů, pečeti byly využívány i v běžných venkovských komunitách a samy o sobě nedokládají existenci sofistikované byrokracie (Duistermaat 2012: 8). Po vzniku písma pečeti tuto novinku rychle vstřebaly a v řadě kultur, včetně Egypta, byly pečetní vzory obohaceny o nápisy se jmény či profesemi, resp. tituly držitelů pečeti a to dále pomáhalo k odlišení jednotlivých pečetních vzorů.

Zaměříme-li se na Egypt v období Staré říše, můžeme se setkat se škálou pečetních vzorů, jejichž základní typologii shrnul Peter Kaplony (1977). Na jednom kraji škály se nacházejí velmi formální válečková *úřední pečeti* (*official seals, Amtssiegel*) příslušníků královské správy, jejichž vzor podléhal přísným konvencím. Základním poznávacím znakem je střídání sloupců s Horovým jménem vládnoucího panovníka a sloupců vyplněných podle okolností vybranými úředními tituly držitele pečeti, dalšími královskými jmény, epitety panovníka či bohů, případně čestnými epitety úředníka a ikonografickými detaily (obr. 1). Kombinace všech prvků použitých v pečetním vzoru *úředních pečeti* umožňovala identifikovat jednoho konkrétního nositele pečeti, aniž by však bylo jeho jméno přímo zmíněno.⁸

⁵ Srv. Posener-Kriéger – Verner – Vymazalová (2006: 260–264, Pls. 44 A, 45–46 A). O rozpracování výkladu zlomku 44 A z Raneferefova papyrového archivu coby záznamu několika inspekci pečeti se pokouší John Nolan (2018: 280–287) v závislosti na raných návrzích Pauly Posener-Kriéger (1997: 21). Ačkoliv některé detaily dávají prostor k divergentním výkladům, pokus je cenný právě pro demonstraci kontroly reálných otisků podle nějakého dalšího seznamu.

⁶ Možné či spolehlivé příklady použití dvou pečeti na jednom pečetním uzávěru v tomto období, popř. souběhu dvou úředních pečeti diskutuje Nolan (2010: 44, 133). Na příklady souběhu úředních pečeti a razítek v Balátu na přelomu období Staré říše a 1. přechodné doby zase upozorňuje Laura Pantalacci (1996: 362, viz též 360, Fig. 2)

⁷ Myšlenku propagovala Judith Weingarten (1997), primárně pro takové oblasti starověkého světa, z nichž není doložena písemná administrativa. Možné uplatnění „pečetních archivů“ i ve starém Egyptě propagovali Stuart Tyson Smith (1995: 219–220) a Laura Pantalacci (1996: 361), zatímco další egyptologové k této myšlence přistupují s velkou obezřetností, ne-li s nedůvěrou.

⁸ Zejména z nejstarších fází období Staré říše je doložen i typ pečetního vzoru, kde je držitel přímo jmenován (*Beamtsiegel*, Kaplony 1977: 14–15).

Obr. 2 Válečkové pečtidlo s neformálním šachovnicovým vzorem z Raneferefova zádušního chrámu v Abúsíru, 5. dynastie (Národní muzeum – Náprstkovo muzeum P6841; foto J. Vaněk) / Fig. 2 Cylinder seal of the informal design consisting of a criss-crossed pattern, from the mortuary temple of Raneferef at Abusir, Fifth Dynasty (National museum – Náprstek museum P6841; photo J. Vaněk)

Obr. 3 Pečetní uzávěr s rytým textem z Raneferefova zádušního chrámu v Abúsíru, 5. dynastie (Národní muzeum – Náprstkovo muzeum P6805c2; foto J. Vaněk) / Fig. 3 Incised sealing from the mortuary temple of Raneferef at Abusir (National museum – Náprstek museum P6805c2; photo J. Vaněk)

Běžný pečetní váleček v době Staré říše měl průměr jen málo přes 2 cm (Nolan 2010: 139), vzory na povrchu úředního pečtidla se mohly skládat ze dvou až dvanácti sloupců (Kaplony 1977: 51) a vzory se šesti sloupci se zdají být nejčtenější (Nolan 2010: 62). Poměrně značně se tedy mohla lišit i drobnost kresby. V materiálu z Raneferefova pyramidového chrámu jsou nejčtenější vzory, v nichž se otisk šíře *serechu* (tedy zhruba i jednoho sloupce) pohybuje nejčastěji kolem 6 mm, až na výjimky pak v intervalu mezi 5 a 11 mm.

Na druhém kraji spektra stojí otisky takzvaných neformálních pečtidel, ať již razítkového, či válečkového typu, obsahujících zcela nepravidelnou či od *úředních pečeti* odlišně pojímanou kompozici, typicky zcela bez Horova jména v *serechu*, obvykle s menším obsahem textu, někdy s pásy zvířat a dalších tvorů; v krajním případě může být vzor neformální pečeti tvořen pouhou variací geometrických motivů (obr. 2).⁹ Zdá se, že v Raneferefově zádušním chrámu, který lze pokládat za jedno ze středisek dobové královské ideologie, otisky *úředních pečeti* jasně převažují.¹⁰ V provinčních institucích jsou naopak ve výrazné menšině.¹¹ Celý problém je však

pravděpodobně složitější, ježto uveřejněné zmínky, které reflektují velký soubor dosud uceleně nepublikovaných nálezů pečetních otisků z města stavitelů pyramid v Gíze, naznačují souběžné využívání pečetních vzorů kombinujících v různé míře prvky z formální i neformální části spektra (Lehner – Hawas 2017: 56); nálezy ze stejné lokality rovněž zproblematicovaly dosavadní představu o tom, že určité prvky příbuzné neformálním pečetním vzorům lze přiřknout nějakému konkrétnímu časovému období (např. Rané dynastické době).

Pro úplnost je třeba zmínit, že mezi pečetními uzávěry se nacházejí též jednotlivé kusy, které nebyly opatřeny otisky pečtidel, avšak namísto toho obsahují krátké nápisy vyryté písátkem přímo do pečetní hlíny (obr. 3). Většinou tyto nápisy obsahují jen několik málo znaků. Nevíme s jistotou, zda šlo o prostředek *ad hoc*, který měl pomoci v nouzi, když dotyčný právě neměl svou pečeť k dispozici, nebo zda naplňovaly jinou funkci (např. zda zastupovaly jakési připojené „cedulky“ s dodatečnými informacemi), popřípadě podle potřeby jedno i druhé. Známe fragmenty obsahující znaky, které jsou příznačné pro úřednické tituly, případně celé kusy,

⁹ Kaplonyho typologii pečetních vzorů doplňuje podrobně komentovaný katalog (Kaplony 1977 a 1981). Nolan (2010: 60–72) nabízí přehledné shrnutí problematiky, včetně diskuse o rozšíření či úpravách typologie. Pro studium neformálních pečetních vzorů je též vhodné přihlídnout k práci Wiese (1996), zaměřené na materiál připisovaný době pozdní Staré říše a 1. přechodné doby.

¹⁰ Ve vzorku z tohoto souboru, který je uchovávan v Náprstkově muzeu v Praze, tvoří až 95 % dochovaných otisků (Jeřábek 2018: 22)

¹¹ V souboru tisícovky pečetních otisků z Elefantiny studovaných Pätznickem se zmiňuje přítomnost pouhých 28 otisků *úředních pečeti* (Pätznick 2005: 63). Studovaný soubor vedle materiálu z doby Staré říše zahrnuje i množství otisků z období těsně jí předcházející (2. polovina 2. dynastie).

kde nápis čteme jako úřednický titul (např. Verner *et al.* 2006: 241, No. 144), ale i kus nalezený v oblasti Menkaureova údolního chrámu, jehož nápis byl přečten jako název druhu látky, která se v této oblasti pravděpodobně produkovala (Nolan 2013). Velmi vzácně jsou doloženy i pečetní uzávěry, které obsahují jak otisk pečetního válečku, tak ryté znaky (viz Kromer 1978: 98, obr. 32; Jeřábek 2017: 91).

OBRAT OD OTISKŮ K CELÉMU PEČETNÍMU UZÁVĚRU

V rukou archeologů získaly hliněné pečetní uzávěry nový význam – staly se archeologickými prameny. Zprvu především epigrafickými, neboť zejména v egyptologii je význam pečetních otisků umocněn tím, že některé pečetní vzory – v době Staré říše¹² právě *úřední pečeti* – obsahují Horovo jméno vládnoucího panovníka, a odkazují tedy (ve srovnání s jinými nálezy materiální kultury) velmi přesně na poměrně krátký interval, kdy bylo pečetidlo vyhotoveno a předáno k užívání.¹³ Podle přetrvávajícího konsensu mělo při nástupu nového panovníka na trůn dojít v co možná nejkratší době k výměně pečetních válečků za nové.¹⁴ Z toho důvodu jsou otisky *úředních pečeti* jedinečným prostředkem k datování archeologických kontextů, v nichž byly nalezeny. Je jen třeba pamatovat na to, že v jednotlivých případech mohlo mezi dobou vydání pečeti, jejím použitím k zapečetění předmětu a otevřením pečetního uzávěru, který následně nacházíme odhozený v odpadu či nepořádku na podlaze, dojít i ke značné prodlevě.¹⁵

Nověji archeologové kladou větší důraz i na materialitu pečetních uzávěrů. Hlína používaná na pečetní uzávěry je ve větší či menší míře důkladně připraveným materiálem, který se v mnoha ohledech podobá hlině na výrobu keramiky.¹⁶ Hlína je připravena v předstihu tak, aby v okamžiku předpokládaného použití co nejlépe pojala a udržela jemný otisk pečetidla. Připravená hmota je zprvu velmi měkká, a má-li udržet otisk pečeti, musí se nechat mírně oschnout. Ali Witsell v předběžné zprávě z vykopávek z domu ležícího na východ

od pyramidového města královny Chentkaus v Gíze (Tavares *et al.* 2014: 539) upozorňuje na nález pěti desítek drobných hliněných předmětů v podobě tence rozválených disků nebo podlouhlých obdélníkových kousků jemné pečetní hlíny, které lze s největší podobností pokládat za „blankety“, kousky pečetní hlíny, jež si úředníci v sýpce či skladišti předem připravili k vytvoření typizovaných pečetních uzávěrů. Analogické nálezy byly publikovány i dříve, s výslovným důrazem na možnou identifikaci polotovarů (viz Frangipane 2007: 70–72). Rovněž po nasazení pečetního uzávěru trvá určitý čas (podle počasí i jeden den), než hlína zcela vyschne a ztvrdne. Po vyschnutí se pečetní otisky stávají relativně odolným materiálem.¹⁷

Vzácně můžeme mezi pečetními uzávěry identifikovat zmetky poukazující na to, že byly připojeny k předmětům a opatřeny otiskem pečetidla, ale téměř bezprostředně, tedy když hlína ještě zůstala vlhká a tvárná, je úředník sejmul, zmačkal a zahodil. John Nolan (2010: 310–313, Fig. 3.4) popsal několik případů pečetních uzávěrů, které byly nalezeny obrácené „naruby“, poté co se v důsledku zmačkání otištěná strana dostala „dovnitř“ pečeti, a takto následně zaschly. Obdobný jednotlivý případ je znám i z Abúsíru (Verner *et al.* 2006: 235, No. 116). Nálezy polotovarů i zmetků v podlahových vrstvách jsou důležitou indicií místní pečetní aktivity; zmetky se zachovaným otiskem pečetního vzoru navíc věrohodně dokládají aktivitu držitele dané pečeti na dané lokalitě.

Známé jsou i případy nálezů částečně deformovaných použitých pečetních uzávěrů. I ty naznačují, že uzávěr byl odstraněn v době, kdy hlína ještě stále vysychala a uzávěr se při odstraňování nerozlomil, nýbrž zprohýbal. Takové nálezy mohou případně dotvářet obrázek o frekvenci přístupů do daného úložiště, resp. obvykle do zapečetěné místnosti.¹⁸

STOPY ZAPEČETĚNÝCH PŘEDMĚTŮ

Za příznivých okolností pečetní uzávěr dobře zachová otisk pečetidla, ale zároveň i dalších předmětů, s nimiž

¹² Přítomnost uspořádání popsaného jako vzor oficiální pečeti není nutným indikátorem období Staré říše. Tento vzor se vyvíjel v čase a lze najít nečetné případy pečetních vzorů, které ho anticipují či se mu později volnějším způsobem připodobňují.

¹³ Proti tomu královské jméno v kartuši (*nomen*) může být pro dataci i zavádějící. Horovo jméno je sice často na oficiálních pečetích doprovázeno dalšími královskými jmény téhož panovníka, ale právě kartuše nezřídka bývají i součástí jmen pyramidových komplexů či titulů kněží sloužících v kultu dávno zemřelých panovníků (srv. např. Verner *et al.* 2006: 257, No. 205, 225, No. 68 atd.).

¹⁴ Ke kritické diskusi tohoto předpokladu srv. Nolan (2010: 40–48).

¹⁵ Extrémní ilustrací je nález možná až tučtu pečetních otisků s Horovým jménem krále Rachefa v jedné oblasti Raneferefova pyramidového chrámu. Snad zde došlo k otevření určitého množství zvenčí přinesených nádob či pytlů, které byly zapečetěny 100 let před založením pyramidového chrámu (viz Jeřábek 2018: 32).

¹⁶ Zjednodušeně lze hlavní rozdíl vidět v absenci ostřiva, neboť tento typ hlíny není určen k výpalu. To však neznamená, že by pečetní hlína musela být vždy prostá nečistot a příměsí.

¹⁷ Dochované fragmenty (a otisky na nich) překvapivě odolávají i opětovnému namočení, jak zjistila archeologická expedice AERA v Gíze, když množství pečetních fragmentů odhalila v tzv. těžké složce po flotaci. Posléze začala AERA systematicky využívat k získávání pečetních otisků metodu tzv. prosívání za mokra (Nolan 1998: 4). Pro podrobnější kvantifikaci nálezů podle použitých metod viz Nolan (2010: 124–125). Určitá odolnost zaschlých pečetních otisků vůči vodě naznačuje, že představa případné recyklace pečetní hlíny rozmáčením použitých a sňatých pečeti je problematičtější. (Myšlenku o možné recyklaci pečetní hlíny naopak nabízí vzhled některých nálezů, které obsahují stopy dřívějšího použití pečetního uzávěru i stopy úsilí vynaloženého na nové zformování materiálu.)

¹⁸ Kdokoliv by se pokoušel o kvantifikaci takových předmětů, měl by si ověřit praxi při selekci či publikování zpracovávaného materiálu. Pečetní uzávěry neurčitých tvarů a bez čitelných pečetních otisků mohou být snadno vyřazeny ze souboru nálezů určených k publikaci, popř. ke zpracování (srv. Ferioli – Fiandra – Fissore – Frangipane 1994: 301–302).

Obr. 4 Zadní strana pečetního uzávěru pytle z Raneferefova zádušního chrámu v Abúsíru, 5. dynastie (Národní muzeum – Náprstkovo muzeum P6803d; foto J. Vaněk) / Fig. 4 Reverse side of the bag sealing from the mortuary temple of Raneferef at Abusir, Fifth Dynasty (National museum – Náprstek museum P6803d; photo J. Vaněk)

Obr. 5 Nepřímý pečetní uzávěr nádoby: typ pečetící okraj hradla nádoby (Raneferefův zádušní chrám, Abúsír; Národní muzeum – Náprstkovo muzeum P7195a; foto J. Vaněk) / Fig. 5 Indirect jar sealing, type attached by the neck of the jar (mortuary temple of Raneferef, Abusir; National museum – Náprstek museum P6808a; photo J. Vaněk)

se dostal do kontaktu. Nabízí se nám tak možnost studovat stopy materiálů, které se samy nedochovaly – provázků, papyrů, textilu, dřevěných prvků, rohoží či košíkářských výpletů.¹⁹ Celkově se snažíme pochopit vztah různorodých povrchů a vedení provázků a rekonstruovat podobu či druh úložišť, resp. typů pečetních uzávěrů.

Identifikace některých typů pečetních uzávěrů má opět speciální význam pro celkovou interpretaci administrativních procesů. Zapečetěné pytle, skříňky či nádoby mohly být případně i přineseny zvenčí, zatímco dveře a nepřenosné kontejnery musely být zapečetěny na místě, a opět tedy prokazují místní příslušnost těch, kdo na nich otiskli své pečeti.

O stručnou obecnou typologii staroegyptských pečetních uzávěrů na základě materiálu převážně z Rané dynastické doby se pokusil ve svém syntetickém díle Peter Kaplony (1963: 49–55). Typologie pečetních uzávěrů z hlediska použití na různých druzích úložišť bývají součástí velkých publikovaných souborů pečetních otisků z 3. tisíciletí př. n. l. (např. Pätznick 2005: 13–62; Nolan 2010: 87–119) i předmětem speciálních článků (např. Bussmann 2014). Pro poučení je běžné přihlížet i k typologiím připravovaným na základě velkých souborů z jiných období (např. Engel – Müller 2000; Wegner 2007: 300–304), popř. i k rozsáhlým studiím hodnotícím materiál z odlišných oblastí (např. Frangipane 2007). Na jedné straně si tedy autoři typologii přizpůsobují především k rozřídění nálezových souborů, které sami zkoumají, přitom však pokračují i v diskusi o obecné typologii. V diskusi se odhalují meze zobecnění, neboť velkých souborů (čítajících stovky až

tisíce otisků) bylo dosud zpracováno omezené množství a tyto soubory obvykle reprezentují vždy mírně odlišné období a mírně odlišné prostředí (pohřebiště, chrámy, sídliště, popř. pevnosti; lokality v centru či na periferiích). Odlišné kontexty navzdory rozsáhlým podobnostem mají vliv na to, že typy, které jsou v jednom souboru zastoupené běžně, mohou být v jiném souboru vzácné či zcela chybět a některé typy jsou v různých souborech přítomné v rozdílných variantách či v jiném počtu variant.

Základní typy pečetních uzávěrů byly tradičně nazývány podle předmětů, které měly uzavírat (pečetní uzávěry z pytlů, krabiček, dokumentů, dveří, keramických nádob, košíků ad.). Přitom však uzávěry třídíme především podle souběhu charakteristických vlastností, jako jsou velikost a objem, stopy materiálů na zadní straně uzávěru či identifikované postupy k uzavření úložišť. Následující charakteristika nemůže suplovat podrobný typologický manuál, může však představit základní typy a zviditelnit úskalí snahy o klasifikaci pečetních uzávěrů.

Například pro pečetní uzávěry z pytlů (obr. 4; srv. obr. 12a) je příznačný otisk textilního materiálu na zadní straně, který je nepravidelně zvlněný a přes který vede několik otisků provázků. Původně provázek několikerým otočením zatahoval hrdlo pytle a pečetní hlína tvořila součást jeho zajištění. Podobně se pravděpodobně pečetily i kožené váčky, na pečetích bychom pak našli namísto otisku textilu strukturu kůže.

Otisky textilu se mohou vyskytovat též na jednom z obvyklých typů uzávěrů nádob, na takzvaných nepřímých uzávěrech nádob (*indirect jar sealings*). Ty

¹⁹ Podobně lze zkoumat i stopy rohoží či organických konstrukčních prvků na dochovaných prvcích hliněné architektury (viz Yahata 2017).

Obr. 6 Nepřímý pečetní uzávěr nádoby: typ pečetící ústí nádoby z Raneferefova zádušního chrámu v Abúsíru, 5. dynastie (Národní muzeum – Náprstkovo muzeum P6808a; foto J. Vaněk) /

Fig. 6 Indirect jar sealing, type attached over the mouth of the jar, from the mortuary temple of Raneferef at Abusir, Fifth Dynasty (National museum – Náprstek museum P6808a; photo J. Vaněk)

Obr. 7 Přímý pečetní uzávěr nádoby, resp. zátka (*stopper*) z Raneferefova zádušního chrámu v Abúsíru, 5. dynastie (Národní muzeum – Náprstkovo muzeum P6791; foto J. Vaněk) /

Fig. 7 Direct jar sealing, resp. a *stopper* from the mortuary temple of Raneferef at Abusir, Fifth Dynasty (National museum – Náprstek museum P6791; photo J. Vaněk)

fungovaly tak, že ústí a krk nádoby byly překryty kouskem látky, tato látka byla na nádobě přichycena provázkem, ten obtočil krk nádoby a následně byl ve své poloze zajištěn malým kouskem pečetní hlíny (obr. 5 a 12b). Na takovémto pečetním uzávěru lze sledovat otisk látky, oběh provázku, konkávní tvar, který sleduje průměr hrdla nádoby (velikost průměru hrdla se dá z některých otisků odvodit), a obvykle i část vertikálního profilu nádoby se stopami ústí nebo s charakteristickým prohnutím mezi plecemi a krkem nádoby. To vše je vidět na uzávěru, který se zachová v dostatečné velikosti. I zde se může látka nařasit jako na pytlí, ale je-li úlomek dost velký, převáží na něm tvar nádoby. Nádoby samotné mohly být podle potřeby zajišťovány několika dalšími způsoby, provázek mohl přecházet napříč přes hrdlo nádoby (obr. 6) a někdy takto mohl zajišťovat víčko, které nahrazovalo krycí textilii.

U větších zásobnic a pivních džbánů jsou časté masivní uzávěry, tzv. *stoppery*, víčka, přímé uzávěry nádob apod. Bývají o řád hmotnější než jiné typy pečeti (a také

často využívají hrubší druhy hlíny)²⁰ a hlína zakrývá a překrývá celé hrdlo nádoby, někdy pokračuje dále po povrchu a obepíná i krk nádoby (obr. 12c), někdy postupuje dovnitř a vyplňuje hrdlo (obr. 7).²¹

Pro pečetní uzávěry dokumentů je charakteristický otisk struktury papyru (který může být tak jemný, že snadno eroduje) a jemnějšího převázání z organického materiálu (obr. 8 a 12d).

Vztahy mezi typy pečetních uzávěrů a úložišti však nejsou vždy jednoduché. Dveře mohly mít různou podobu (mj. dvojkřídlé, jednokřídlé) a také mohly být zapečetěny několika způsoby, podle toho, jaký mechanismus závěru používaly. Pečetní hlína mohla zajišťovat zástrčku, která se zasouvala do rámu dveří a s pomocí provázku zase vytahovala ven (viz Bussmann 2014). Dvojkřídlé dveře mohly být uzavřené posuvnou závorou, jak ji známe z hieroglyfu s (O34), a pečetní uzávěr mohl fixovat určitou pozici závory (Pätznick 2005: 56). V nejprostších případech se dveře mohly uzavírat také tak, že konec provázku, který z nich vedl, se

²⁰ Takto masivní uzávěry dávají velkou plochu k otisknutí pečetních válečků a úředníci ji skutečně pokrývali dlouhými křížícími se otisky. Pro dnešní specialisty je to vzácná příležitost, jak si prohlédnout vzor pečetního válečku v jeho úplnosti a nebýt odkázán jen na jeho útržkovité fragmenty, které se obvykle otisknou do uzávěrů běžnější velikosti. Na druhou stranu, kvůli typicky používanému hrubšímu materiálu se otisky zachovávaly velmi špatně. Zajímavou zvláštností je, že u *stopperů* někdy nacházíme vedle normálního otisku pečetního vzoru i otisknutá kolečka vzniklá přiložením boční strany pečetního válečku (obr. 9).

²¹ Pätznick (2005: 13–14) shromáždil doklady pro to, že některé velké nádoby byly uzavírány ve dvou krocích: menším uzávěrem v hrdle, který byl poté překryt velkým vnějším uzávěrem sahajícím až k plecím nádoby.

Obr. 8 Zadní strana pečetiho uzávěru dokumentu (papyru) z pyramidového města královny Chentkaus v Gíze (Ancient Egypt Research Associates, reg. č. 5225; foto D. Jeřábek) / Fig. 8 Reverse side of the document sealing (papyrus) from the pyramid town of Queen Khentkaus at Giza (Ancient Egypt Research Associates, reg. no. 5225; photo D. Jeřábek)

Obr. 9 Otisky boční strany pečetiho válečku na zátce (stopperu) z Raneferefova zádušního chrámu v Abúsíru, 5. dynastie (Národní muzeum – Náprstkovo muzeum P6826a; foto J. Vaněk) / Fig. 9 Imprints of the side of the sealing cylinder on the stopper from the mortuary temple of Raneferef at Abusir, Fifth Dynasty (National museum – Náprstek museum P6826a; photo J. Vaněk)

omotal kolem dřevěného kolíčku či hrušky na zárubni a pak se překryl pečeti hlinou (obr. 12e). Mechanismus provázku obtočeného kolem kolíčku či „hrušky“ (tzv. *peg and string* typ, obr. 11 a 12f) byl rozšířený do takové míry, že sloužil také k uzavření menších krabiček i větších skříní, možná i okenic či otvorů pro výběr obilí ze sýpek. Na krabičkách a skřínkách mohly dřevěné kolíčky sloužit nejen k jednoduchému obmotání konce provázku, ale i k přichycení křížících se šňůr (obr. 10 a 12g).

Obr. 10 Zadní strana pečetiho uzávěru krabičky (kanopické skřínky) z hrobky Duaptaha v hrobovém komplexu AS 68 v jižním Abúsíru, 5. dynastie (275/AS68a/2013; foto D. Jeřábek) / Fig. 10 Reverse side of the box sealing (from the canopic chest) from the tomb of Duaptah in tomb complex AS 68 at Abusir South, Fifth Dynasty (275/AS68a/2013; photo D. Jeřábek)

V typologiích se tak bohužel vedle sebe směšují typy dvou druhů. Jedny určené podle předmětů (které mohou být případně uzavírány více způsoby), druhé vytvořené na základě charakteristických mechanismů uzavírání (principy uzavírání však mohly být využívány zároveň u více druhů předmětů). Tato nejednotnost vede k tomu, že při souhrnné prezentaci distribuce typů pečetiho uzávěrů jsou vedle sebe kladeny výsledky různého charakteru. Nezbyvá proto než typologii neustále zjemňovat a projasňovat, přizpůsobovat konkrétním podmínkám zkoumaných souborů/lokalit a přistupovat k ní vpsled se zdravou obezřetností.

V době, kdy se pečetiho stalo rutinní součástí kontroly velkých skladů a institucí, lze pozorovat důraz na to, aby se zapečetěná úložiště mohla snadno a rychle uzavírat a otevírat. Doposud například zůstává otevřená otázka, zda se při převazování nádob či dveří vázaly nějaké uzly (případně v kterých případech). Z některých nálezů jsou hlášeny jednotlivé otisky uzlů na zadních stranách pečetiho uzávěrů (Tavares *et al.* 2014: 538). Sílí však i hlasy, podložené průzkumem velkých nálezových celků (Frangipane 2007: 68), tvrdící, že s ohledem na rychlost práce se úložiště uzavírala jen tak, že se konce provázků ovazujících úložiště jednoduše překřížily či se několikrát obmotaly kolem zajišťujícího prostředku (např. „hrušky“ či kolíčku) a tento stav se zajistil přiložením pečetiho hlíny. Otevírání a uzavírání úložišť bylo opakující se činností a nebylo v ničím zájmu zdržovat sebe i ostatní rozvazováním zašmodrchaných uzlů. Jako všechny úkony, které se rutinně opakují, usilovaly i tyto především o účinnost a jednoduchost. To, která místa na úložišti se zajistí pečeti, kde se natáhnou provázky, kolikrát se který předmět omotá, kolik materiálu se

Obr. 11 Pečetní uzávěr typu *peg and string* z Raneferefova zádušního chrámu v Abúsíru, 5. dynastie (Národní muzeum – Náprstkovo muzeum P6792g; foto J. Vaněk) / Fig. 11 Sealing of a *peg and string* type from the mortuary temple of Raneferef at Abusir, Fifth Dynasty (National museum – Náprstek museum P6792g; photo J. Vaněk)

použije na pečetní uzávěr, bylo zřejmě podřízeno účelnosti. Vypovídací hodnotu o tom, jak uzávěr fungoval či nefungoval a jaký typ předmětu zajišťoval či nezajišťoval, může mít i tloušťka použitých provázků, pozice provázků k sobě navzájem i k jiným stopám. Autor tohoto textu se domnívá, že s podobnou účelností se postupovalo i při snímání pečeti; ten, kdo pečeti přikládal a lámal den co den, věděl, jak a kde šknout, aby se pečeť snadno rozlomila a úložiště bylo možné rychle otevřít. Fragmentarizace pečeti tak nebyla zcela náhodná a některé druhy uzávěrů se lámaly vlastním typickým způsobem.

Při zpracovávání konkrétního nálezového materiálu je ve výjimečných případech možné využít zcela konkrétní detaily, které jdou za hranice obecné typologie. Při podrobné analýze dveřních uzávěrů ze skladiště ve Starém paláci v krétském Faistu se například specialisté naučili rozeznávat dveřní uzávěry konkrétního skladiště, a to díky tomu, že se zde do hliněného pečetního uzávěru pravidelně otiskovala jemná prasklina v dřevěné hrušce jeho dveří (Feroli – Fiandra – Fissores – Frangipane 1994: 299–301).

Vedle postupu „zdola“, tedy sledování a interpretace stop na pečetních uzávěrech a jejich srovnání na „vzorových“, tj. v úplnosti zachovaných kusech, je možné inspirovat se při budování typologie i „shora“, tedy vytvářet katalogy úložišť a způsobů jejich uzavírání na základě jejich zobrazení ve výzdobě hrobek či na miniaturních modelech, katalogy doložených názvů různých kontejnerů či jejich doložených určení, sledovat jejich výskyt v přípiscích k obrázkům, v písemných popisech rituálů či v soupisech předmětů z fragmentů administrativních papírů.²²

SYNTÉZA ZÍSKANÝCH INFORMACÍ

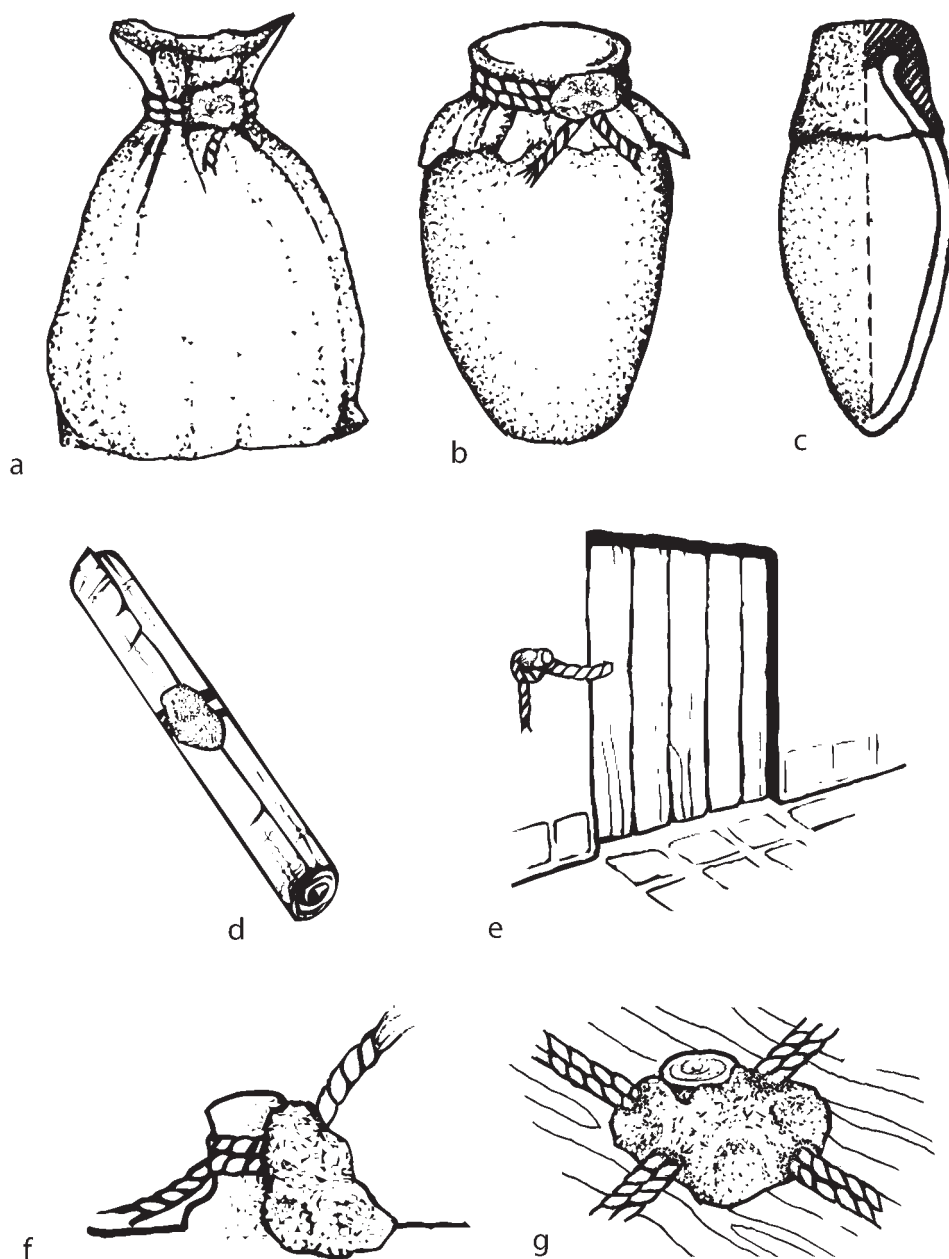
Zatímco otisk pečetidla identifikuje konkrétního uživatele pečeti, mohou stopy úložiště na zadní straně uzávěru něco napovědět o tom, na které typy předmětů se vztahovala pravomoc úředníka, a nálezové okolnosti mohou určit místa, v nichž se úředníková pravomoc uplatňovala. V ideálním případě tedy můžeme kombinací všech tří prvků dostat plastičtější představu o činnosti držitele pečeti či o provozu studované instituce.

Jak bylo uvedeno výše, v době Staré říše jsou držitelé staroegyptských *úředních pečeti* na svých pečetidlech identifikováni nikoli přímo svým jménem, nýbrž jen svými několika vybranými tituly.²³ Jakkoli je zajímavé sledovat i prostorovou distribuci aktivity nositelů různých titulů či zástupců institucí, případně jejich korelaci s různými typy úložišť, chceme-li postoupit až ke sledování jednotlivých aktérů, skrývajících se za svými individualizovanými pečetidly, musíme se pokusit identifikovat v nálezovém souboru všechny pečetní uzávěry, na které se opakovaně otiskoval jeden určitý pečetní vzor. Úspěšnost takového úsilí velmi závisí na dochovaném materiálu a jeho povaze. John Nolan dokázal v tisícovce fragmentů pečetních uzávěrů pocházejících z neporušených odpadních vrstev z jedné části města stavitelů pyramid v Gíze (tzv. *Pottery Mound*) identifikovat opakující se otisky dvanácti úředníků působících zřejmě v nedaleké kanceláři písařů královských dokumentů (Nolan 2010; též Nolan 2018: 275–280). Asi 42 % otisků ze souboru bylo tvořeno 12 opakovaně užívanými úředními pečetěmi. Nejaktivnější z nich byla otištěna na 91 fragmentech, dvanáctá v pořadí zanechala otisk alespoň na devíti uzávěrech. V početně

²² Velmi důkladné využití písemných a ikonografických pramenů lze sledovat v Pätznickově typologii (viz Pätznik 2005).

²³ Z období Staré říše zatím není spolehlivě prokázána existence pečeti, které by patřily kolektivně celé instituci (sýpce, chrámu, úřadu). Jméno instituce je však často součástí celého titulu úředníka či kněze (např. kněz Rea a Hathory z Neferirkareova slunečního chrámu).

Obr. 12 Nákresy připojení vybraných pečetních uzávěrů a mechanismu *peg and string*: a) pečetní uzávěr pytle; b) nepřímý uzávěr nádoby; c) zátka (*stopper*); d) pečetní uzávěr dokumentu; e) využití mechanismu *peg and string* při uzavírání jednoduchých dveří; f) princip uzávěru *peg and string*; g) použití uzávěru na principu *peg and string* na krabici (kresba K. Plesková) / Fig. 12 Sketches of various kinds of sealed objects and of the mechanism of a *peg and string* sealing: a) bag sealing; b) indirect jar sealing; c) *stopper*; d) document sealing; e) doors sealed by *peg and string* mechanics; f) scheme of a *peg and string* sealing; g) top of a box with a *peg and string* sealing (drawing K. Plesková)

srovnatelném souboru pečetních otisků z Raneferefova pyramidového chrámu, kde však úřední aktivita trvala podstatně delší dobu a – soudě podle indicií z abusířských papyrových archivů – mohlo do ní být zapojeno násobně větší množství střídajících se aktérů, vytypoval Miroslav Verner mezi publikovanými otisky opakování 19 pečetních vzorů (Verner *et al.* 2006: 209–270). V autorem dosud podrobně přezkoumané menší části téhož souboru, která je uložena v Praze v Náprstkově muzeu asijských, afrických a amerických kultur, byla identifikována pětice pečetních vzorů, kterým lze připsat jednotky, v nejlepším případě o něco více než desítku opakování (Jeřábek 2018: 31–32). Jak plyne z dílčích zpráv z expedic AERA, v pečetním materiálu z pyramidových měst v Gíze byly dokonce identifikovány opakující se otisky pečetních vzorů neformálního charakteru (Witsell 2014).

Pečetní uzávěry, jež nacházíme v přibližně nášlapových vrstvách přímo v sídelních či administrativních lokalitách, mohou mít buď lokální původ (uzavíraly předměty či dveře v místnosti místa nálezů a pak zde také byly sňaty a zahozeny), nebo mohly přicestovat na přenosném předmětu, který byl zapečetěn jinde a v blízkosti místa nálezů byl pouze otevřen. Pokud se chceme s pomocí pečetních otisků dobrat nějakých poznatků o administrativním, popřípadě ekonomickém fungování daného místa, snažíme se přichodit a místní pečetní otisky rozlišit. Ty, jež vznikly na místě, jsou dokladem aktivity úředníků pracujících přímo ve zkoumané lokalitě. I příšedší otisky by případně mohly vypovídat něco o funkci místa nálezů. Dalo by se zkoumat, zda předmětům uzavíraným určitými úředníky či zástupci některé vnější instituce nepřináleželo vlastní místo, kam putovaly, například

určité jedno skladiště zkoumaného paláce, domu či chrámu.

Místní úředníci pečtili pravidelně uzavírané místnosti a úložiště a v průměru by jejich aktivita měla přesahovat pečtní aktivitu úředníků pracujících jinde a reprezentovaných zde jen díky předmětům, které sem byly dopraveny v zapečetěném stavu odjinud. Máme-li tedy dostatečně velký nálezový soubor, můžeme předpokládat, že místní byrokraté budou zastoupeni mezi držiteli pečtních vzorů, jež byly v místě nejčetnější.²⁴ Průkaznější identifikace místního personálu lze dosáhnout, jsme-li schopni identifikovat pečtní uzávěry připevněné na věcech, které do zkoumané instituce nemohly dorazit zvenčí a musely být nutně zapečetěny na místě; takovými doklady jsou v první řadě pečtní uzávěry dveří. Dveře (skladů, ale i celých částí větších komplexů) byly i jedním z typických úložišť zajišťovaných pečtními uzávěry. Implicitně předpokládáme, že výše zmiňovaná inspekce pečtních uzávěrů v Raneferefově zádušním chrámu kontrolovala právě pečeti na vstupech do různých prostor chrámu.

V případě předběžných výsledků analýzy aktivity v Raneferefově pyramidovém chrámu na vzorku části souboru uloženého v Praze v Náprstkově muzeu asijských, afrických a amerických kultur bylo nejvýraznějším a zároveň nejpřekvapivějším poznatkem, že všechny pečtní fragmenty dosud identifikované jako příslušející k některému z opakovaně používaných pečtních vzorů pocházely z ostře ohraničených částí chrámu (prakticky výhradně z té které příslušné místnosti chrámu, pokud vezmeme v úvahu i určité stavební zásahy do dělení interiéru chrámu). Pokud se tyto závěry potvrdí na celkovém souboru, budou výpovědi o výrazné vazbě sledovaných hodnotářů na určité jim příslušné místo v průběhu služby v chrámovém komplexu (viz Jeřábek 2018: 33) a podle dalších okolností budou dokladem buď o specializaci jejich pravomocí, nebo o příslušnosti k některé z fýl, mezi něž byly rozděleny určité sklady v pyramidovém chrámu.

NENÁPADNÁ ZKRESLENÍ PŘEHLEDNÝCH DAT

Ten, kdo chce dále využít zprávy specialistů, by si měl být vědom i toho, že za přehlednými tabulkami a grafy se skrývá řada metodologických rozhodnutí a že každá kvantitativní reprezentace nálezů zároveň něco ukazuje i zakrývá.

Nálezy mohou být v prostoru dochované v nerovnoměrném množství. Například při zkoumání dokladů pečtní praxe z jednotlivých místností skladištních bloků pyramidového chrámu krále Raneferefa srovnáváme místnosti obsahující jednotlivé pečtní uzávěry či série jednotek kusů a místnosti, kde se v několika případech dochovaly velké série čítající mnoho desítek kusů. Budeme-li chtít popsát relativní četnost typů

uzávěrů, bude hrát roli, vztahujeme-li se k celku všech nalezených kusů, nebo k celku určených kusů. Bohužel ne všechny typy uzávěrů mají stejnou prognózu na rozpoznání typu. Některá vodítka je možné rozpoznat již na menších fragmentech, pro spolehlivé určení některých typů jsou však malé fragmenty nevhodné. V důsledku toho je možné, že zastoupení určitých typů pečtních uzávěrů je v souborech systematicky nad- či podhodnocováno.

Ve zkoumaných nálezových celcích se obvykle daří typologicky určit několik desítek procent z nalezených pečtních uzávěrů. Jak však zacházíme s nejednoznačnými kusy? Autor tohoto článku dosud preferuje rozlišit ve výstupech spolehlivě určené zástupce typů a širší množinu možných kandidátů, pro něž v typologii definuje o něco volnější podmínky (a které případně mohou být kandidáty dvou různých typů). Jiní autoři postupují tak, že pro kusy, které nevyhovují striktně určeným hraničním typům, ale vykazují dost indicií pro alespoň přibližné zařazení, používají vágní sběrné kategorie jako např. „možné úložiště“ (*possible container*). Na tom je vidět, že i sama hranice mezi tím, co je a co není typologicky rozpoznávaným kusem, je do jisté míry umělá.

ZÁVĚREM

Studium pečtních otisků je živou oblastí, která získává mnoho podnětů k rozvoji zejména v posledních desetiletích při zkoumání velkých souborů ze sídlišť a institucí. Pečtní otisky byly dlouho využívány jako výjimečný nástroj datování, ale jejich vypovídací hodnota dále roste s tím, jak začínají být chápány jako svébytný artefakt odkazující k různým aspektům svého životního cyklu a k administrativním postupům, jichž jsou součástí.

Praktičnost při připojování a snímání pečeti nás může naplňovat opatrnou důvěrou ve funkční význam většiny detailů, které jsme na pečtních uzávěrech schopni rozeznat. Při dokumentaci pečtních uzávěrů nejde jen o typologické určení studovaných fragmentů pečtních uzávěrů, ale i o tipování, jaké stopy sledovat v budoucnu, a „sbírání“ jejich analogií, aby mohly dosavadní mezerovitou typologii dále rozvíjet.

Podobně jako v jiných oblastech je při čtení a dalším využívání zpráv specialistů třeba přihlížet k tomu, jak jimi předkládané údaje vznikají a jak vlastní specifika pečtního materiálu ovlivňují výsledky.

LITERATURA:

Alizadeh, Abbas

1994 „Administrative Technology and Socio-economic Complexity at the Prehistoric Site of Tall-i-Bakun, Iran“, in: Ferioli, Piera – Fiandra, Enrica – Fissore, Gian Giacomo – Frangipane,

²⁴ Například na výsledcích analýzy pečtních otisků z paláce v anatolském Karahöyuku (Weingarten 1997: 267, Fig. 6) lze sledovat zřetelné rozlišení aktivity držitelů pečeti. Patnáct nejčastěji doložených pečtních vzorů pokrývá 57 % dochovaných otisků (z toho tři neaktivnější vzory byly na 31,5 % otisků) a zbývajících 43 % otisků vytvořilo 102 různých majitelů pečeti (z toho 81 vzorů mělo jediný výskyt).

- Marcella (eds.). *Archives before Writing. Proceedings of the International Colloquium. Oriolo Romano, October 23–25, 1991*, Roma: Pubblicazioni del Centro internazionale di ricerche archeologiche antropologiche et storiche, s. 35–54.
- Bussmann, Richard
2014 „Locking and Control: A Door Bolt Sealing from Hierakonpolis“, *Journal of the American Research Center in Egypt* 50, s. 95–101.
- Duistermaat, Kim
2012 „Which Came First, the Bureaucrat or the Seal? Some Thoughts on the Non-Administrative Origins of Seals in Neolithic Syria“, in: Regulski, Ilona – Duistermaat, Kim – Verkinderen, Peter (eds.). *Seals and Sealing Practices in the Near East. Developments in Administration and Magic from Prehistory to the Islamic Period. Proceedings of an International Workshop at the Netherlands-Flemish Institute in Cairo on December 2-3, 2009*, Leuven – Paris – Walpole, MA: Peeters [Orientalia Lovaniensia Analecta 219], s. 1–15.
- Engel, Eva-Maria – Müller, Vera
2000 „Verschlüsse der Frühzeit: Erstellung einer Typologie“, *Göttinger Miszellen* 178, s. 31–44.
- Ferioli, Piera – Fiandra, Enrica – Fissore, Gian Giacomo – Frangipane, Marcella (eds.)
1994 *Archives before Writing. Proceedings of the International Colloquium. Oriolo Romano, October 23-25, 1991*, Roma: Pubblicazioni del Centro internazionale di ricerche archeologiche antropologiche et storiche.
- Frangipane, Marcella (ed.)
2007 *Cretulae. An Early Centralised Administrative System before Writing*, Roma: Università di Roma La Sapienza [Arslantepe V].
- Frangipane, Marcella
2016 „The origins of administrative practices and their developments in Greater Mesopotamia. The evidence from Arslantepe“, *Archeo-Nil* 26, s. 9–32.
- Jeřábek, David
2017 *Administrative activities in Raneferef's pyramid complex according to the evidence of seal impressions*, Praha: Univerzita Karlova (nepublikovaná diplomová práce).
2018 „Clay sealings from the pyramid complex of king Raneferef kept in the Náprstek Museum: general features of the corpus and its potential to the study of the administration of the royal funerary cult“, *Annals of the Náprstek Museum* 39/2, s. 19–38.
- Kaplony, Peter
1963 *Die Inschriften der Ägyptischen Frühzeit, Bd. I–III*, Wiesbaden: Otto Harrassowitz [Ägyptologische Abhandlungen 8].
1964 *Die Inschriften der Ägyptischen Frühzeit, Supplement*, Wiesbaden: Otto Harrassowitz [Ägyptologische Abhandlungen 9].
1977 *Die Rollsiegel des Alten Reichs I, Allgemeiner Teil mit Studien zum Königtum des Alten Reichs*, Bruxelles: Fondation Égyptologique Réine Élisabeth [Monumenta Aegyptiaca 2].
1981 *Die Rollsiegel des Alten Reichs II, Katalog des Rollsiegel*, Bruxelles: Fondation Égyptologique Réine Élisabeth [Monumenta Aegyptiaca 3].
- Kromer, Karl
1978 *Siedlungsfunde aus dem Frühen Alten Reich in Giseh. Österreichische Ausgrabungen 1971–1975*, Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften.
- Nolan, John
1998 „Sealings from Giza. Globes of Mud with Tales to Tell“, *Aeragram* 2/1, s.4–7.
2010 *Mud Sealings and Fourth Dynasty Administration at Giza*, Chicago: University of Chicago (nepublikovaná disertační práce) (<https://oi.uchicago.edu/research/research-archives-library/dissertations/mud-sealings-and-fourth-dynasty-administration-giza>). Přístupné 24. listopadu 2017.).
2013 „A Small Clay Label, a Bundle of Linen, and an Ancient Economic Network“, in: *Aeragram* 14/2, s. 20.
2018 „Sealings and Seals from Pyramid Age Egypt“, in: Ameri, Marta – Costello, Sarah Kiehl – Jamison, Gregg – Scott, Sarah Jarmer (eds.). *Seals and Sealing in the Ancient World. Case Studies from the Near East, Egypt, the Aegean, and South Asia*, Cambridge: Cambridge University Press, s. 271–288.
- Pantalacci, Laure
1996 „Fonctionnaires et analphabètes: sur quelques pratiques administratives observées à Balat“, *Bulletin de l'Institut français d'archéologie orientale* 96, s. 359–367.
- Pätznick, Jean-Pierre
2005 *Die Siegelabrollungen und Rollsiegel der Stadt Elephantine im 3. Jahrtausend v. Chr. Spurensicherung eines archäologischen Artefaktes*, Oxford: Archaeopress [British Archaeological Reports. International Series 1339].
- Posener-Kriéger, Paule
1997 „News from Abusir“, in: Quirke, Stephen (ed.). *Temple in Ancient Egypt: New Discoveries and Recent Research*, London: Trustees of the British Museum, s. 17–23.
- Posener-Kriéger, Paule – Verner, Miroslav – Vymazalová, Hana
2006 *The Pyramid Complex of Raneferef. The Papyrus Archive*, Prague: Czech Institute of Egyptology, Faculty of Arts, Charles University in Prague – Academia [Abusir X].
- Smith, Stuart Tyson
1995 „The Transmission of an Administrative Sealing System from Lower Nubia to Kerma“, *Cahier de recherches de l'Institut de papyrologie et d'égyptologie de Lille* 17/3. Actes de la VIIIe conférence internationale des études nubiennes, Lille 11–17 Septembre 1994, s. 219–230.
- Steinkeller, Piotr
1977 „Seal Practice in the Ur III Period“, in: Gibson, McGuire – Biggs, Robert D. (eds.). *Seals and Sealing in the Ancient Near East*, Malibu: Undena Publications, s. 41–54.
- Tavares, Ana et al.
2014 „Excavations East of the Khentkawes Town in Giza. A Preliminary Site Report“, *Bulletin de l'Institut français d'archéologie orientale* 114, s.519–561.
- Verner, Miroslav et al.
2006 *The Pyramid Complex of Raneferef. The Archaeology*, Prague: Czech Institute of Egyptology, Faculty of Arts, Charles University in Prague – Academia [Abusir IX].

Wegner, Josef

2007 *The Mortuary Temple of Senwosret III at Abydos*, New Haven – Philadelphia: The Peabody Museum of Natural History of Yale University – The University of Pennsylvania Museum of Archaeology and Anthropology [Publications of the Pennsylvania-Yale Institute of Fine Arts Expedition to Egypt 8].

Weingarten, Judith

1997 „The Sealing Studies in the Middle Bronze Age. I: Karahöyük. II: Phaistos“ in: Ferioli, Piera – Fiandra, Enrica – Fissore, Gian Giacomo – Frangipane, Marcella (eds.). *Archives before Writing. Proceedings of the International Colloquium. Oriolo Romano, October 23-25, 1991*, Roma: Pubblicazioni del Centro internazionale di ricerche archeologiche antropologiche et storiche, s. 261–305.

Wiese, André B.

1996 *Die Anfänge der ägyptischen Stampelsiegel-Amulette. Eine typologische und religionsgeschichtliche Untersuchung zu den „Knopfsiegeln“ und verwandten Objekten der 6. bis frühen 12. Dynastie*, Freiburg – Göttingen: Universitätsverlag – Vandenhoeck & Ruprecht [Orbis Biblicus et Orientalis 12].

Witsell, Ali

2014 „A Return to AA: Informal Seals and Sealings from Heit el-Ghurab“, *Aeragram* 15/1–2, s. 32–34.

Yahata, Manami

2017 „A Roof over Their Heads“, *Aeragram* 18/1, s. 8–12.

David Jeřábek

Český egyptologický ústav, Filozofická fakulta, Univerzita Karlova
david.jerabek@ff.cuni.cz